

Українська мова у школах національних меншин

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ 3-4 КЛАСІВ НА УРОКАХ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У ЗЗСО З НАВЧАННЯМ МОВАМИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

*Тетяна КОХНО,
науковий співробітник відділу навчання мов
національних меншин та зарубіжної літератури
Інституту педагогіки НАПН України*

Метою початкового курсу української мови в закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин є формування і розвиток у молодших школярів початкових *комунікативних умінь*, тобто умінь спілкуватися українською мовою усно (залежно від обставин навколишньої дійсності) й письмово, дотримуючись норм усного мовлення й письма.

Оволодіння вмінням спілкуватися державною мовою є однією із ключових компетентностей, що передбачає розвиток аудіативних умінь, що забезпечують розуміння сказаного співрозмовником і відповідну мовленнєву реакцію-відповідь; формування орфоепічних умінь і навичок; збагачення словникового запасу; формування граматичних умінь.

На основі зазначених умінь формуються уміння комунікативного мовлення, а саме: звертатися до співрозмовника, вживаючи етикетні формули, вступати в діалог та вести його українською мовою, відтворювати сприйняте на слух, переказувати, розповідати напам'ять, створювати власні монологічні тексти (розповіді, описи, міркування, есе, казки, загадки тощо).

Мовленнєвий розвиток учнів здійснюється у взаємозв'язку з оволодінням ними мовного й соціокультурного матеріалу, розвитком мислення, уваги, пам'яті, емоційної й пізнавальної сфери школярів. Практично кожен урок має містити різноманітні види мовленнєвої діяльності: аудіювання (слухання-розуміння почутого), конструювання діалогічних і монологічних висловлювань (усні відповіді за темою сприйнятого на слух тексту, складання власних текстів), висловлення оцінювальних суджень. Ефективним видами робіт, що забезпечують підвищення творчої активності школярів, є інсценізація, розігрування казок за ролями, читання напам'ять тощо.

Робота з розвитку мовлення здійснюється практично на кожному уроці української мови. Але ключове місце в цьому процесі належить спеціальним урокам, пріоритетним завданням яких є удосконалення та розвиток практичних умінь формулювати й висловлювати думки, ставити запитання й відповідати на них, будувати діалоги, створювати власні тексти — розповіді, роздуми, описи, есе, казки, загадки, вірші тощо (усно чи письмово).

Уроки розвитку мовлення чи не найскладніші у початковій ланці освіти. Складність їх визначається, насамперед, багатозначністю завдань і особливою підготовкою уроку, оскільки ефективна робота потребує від учня високого інтелектуального розвитку, широкого кругозору і достатньої обізнаності про об'єкт мовлення. Як зазначає у своїх дослідженнях М. Львов, «Мовлення допомагає дитині не лише спілкуватися з людьми, але і пізнавати світ. Оволодіння мовленням — це спосіб пізнання дійсності» [1, с. 6].

Учень не зможе побудувати грамотно висловлювання, якщо він не володіє поняттям, про яке висловлюватиметься. Тому, плануючи такі уроки, доцільним буде застосування інтеграції на змістовому рівні окремих тем навчальних предметів з інших освітніх галузей, зокрема, «Я досліджую світ», «Мистецтво», «Інформатика» тощо.

Необхідно зауважити, що ефективність діяльності школярів великою мірою залежить від їхньої творчої активності, відповідного емоційного настрою, що забезпечується використанням яскравих зразків художньої літератури, розглядом репродукцій картин майстрів живопису, слуханням музичних творів тощо.

Цікавим видом діяльності, що забезпечує можливість закріпити в учнів знання й практичні мовленнєві вміння, є робота над різними віршованими формами. Як показує практика, дітям подобається складати сенкан.

Слово «сенкан» походить з французької мови й означає «п'ять» або у вільному перекладі «п'ять натхнень», «п'ять успіхів». Це твір, що має певну форму. Він складається з п'яти рядків.

Перший рядок — це одне слово-іменник, що означає предмет, про який піде мова.

Другий рядок — два слова, що означають ознаки названого предмета.

Третій рядок — три дієслова, характерні для нього.

Четвертий рядок — фраза із чотирьох слів, що виражає ставлення автора до даного предмета.

П'ятий рядок — одне слово, що є суттю теми.

Прикладом такої віршованої форми може бути сенкан, складений після опрацювання тексту «Березень» (Хорошковська О. Н., Охота Г. І. Літературне читання : підруч. для 3 кл.):

Березень.

Радісний, дзвінкий.

Будить, гріє, шумить.

Землі дарує блакитні проліски.

Весна.

Інший вірш, складений після роботи над поезією Лесі Українки «Конвалія»:

Конвалія.

Ніжна, духмяна.

Радує, лікує, милує.

Люблю її білосніжні дзвіночки.

Аромат.

Чи не найскладнішим видом роботи на уроках української мови в початкових класах є побудова тексту-роздуму. І хоча дітям майже на кожному уроці доводиться будувати невеликі міркування, проте вони не завжди переконливі й логічно викладені.

Наведемо фрагмент уроку розвитку мовлення у четвертому класі, а також тексти, якими можна скористатися в підготовчій роботі, та зразки дитячих творів.

Тема. *Тисяча «Чому?» живе на білім світі* (побудова тексту-роздуму).

Мета. Актуалізувати з уроків рідної мови знання дітей про особливості структури тексту-роздуму, формувати вміння будувати власні висловлювання-міркування.

Через створення атмосфери доброзичливості, відсутність категоричності оцінювання сприяти творчій активності школярів, формувати навички роботи в парах і групах.

Розвивати уяву, фантазію, творчі здібності, вміння вести лінгвістичні дослідження. Збагачувати словниковий запас.

Сприяти вихованню любові та бережливого ставлення до світу природи.

Перебіг уроку

I. Вступне слово вчителя.

Любі діти! Мабуть, не помилюся, якщо скажу, що ви всі любите мандрувати. І сьогодні я вас запрошую в гості до царства Флори і Фауни. Ці два королівства ніколи не ворогують між собою, а, навпаки, так дружать, що вже давно не можуть обійтися одне без одного. І живуть вони на одній території, і все у них спільне: земля, ріки, моря. *Фауна* — це царство тварин, а *Флора* — це царство рослин. Ми теж живемо разом із ними, а отже, маємо поважати їхні інтере-

си, а головне — намагатися дізнатися про них якомога більше. Адже це так цікаво: спостерігати за природою! Треба тільки вміти дивитись — і бачити, слухати — і чути.

Чому одна пора року змінюється іншою? Чому дерева, кущі скидають своє вбрання? Чому бджолою назвали? Тисяча «чому?» живе разом із нами.

(Діти читають вірш)

Чому сміється літо?

А осінь чом сумна?

Чому весна барвиста?

Чом білая зима?

Чому пташки літають

У теплії краї?

Чому це проростає

Та зелень на землі?..

II. Оголошення теми і завдань уроку.

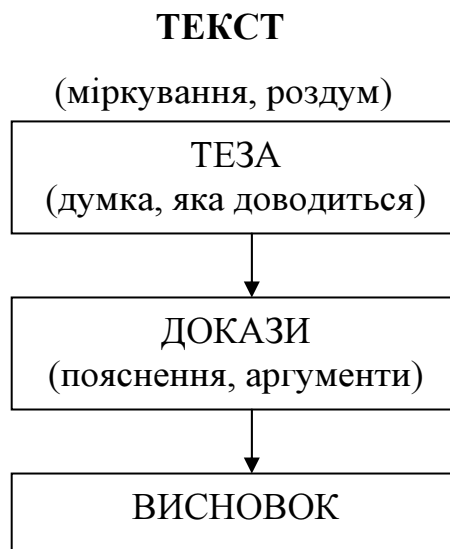
Сьогодні на уроці ми будемо вчитися робити свої маленькі відкриття, пояснюючи наші безкінечні «чому?».

III. Активізація знань про структуру тексту-міркування.

Пригадайте, як називається текст, у якому дається відповідь на запитання: чому предмет саме такий? Чому він робить так, а не інакше? (*Текст-роздум, текст-міркування*).

З яких частин складається текст-роздум? (*Те, що доводиться — теза; докази [пояснення, аргументи], висновок*).

а) Розгляд схеми.

IV. Формування умінь усіх видів мовленнєвої діяльності.

Скажіть, з якими цікавими «чому?» ви познайомились на канікулах? Відповідаючи, намагайтеся правильно будувати висловлювання. (*Відповіді дітей*).

а) Спостереження над частинами тексту-міркування.

— А зараз нас запрошує в гості до себе тваринка, яка була в казці царівною. Саме вона підняла стрілу Івана-царевича. Хто це?

— Так, це жабка. А казка як називається? А чому жаб називають земноводними? Вслухайтесь в

назву — «земноводні». Порівняйте свої міркування з наступним поясненням.

Жаб назвали земноводними тому, що вони живуть і на землі — «земно», і у воді — «водні».

б) Перебудова висловлювань.

Але можна цей роздум побудувати по-іншому: спочатку саме пояснення, а потім — висновок.

Пояснення: Жаби частину свого життя проводять на землі, а частину — у воді.

Висновок: Тому вчені назвали їх земноводними.

— Таким чином, міркування можна будувати по-різному.

— Яке слово з'єднує дві частини нашого міркування?

— Доберіть інші слова, якими можна було б поєднати частини міркування? (*Ось чому, отже*).

в) Поєднання частин тексту між собою.

— А зараз спробуйте поєднати частини наступного тексту. Герой цього міркування живе в царстві Фауни. Це — пташка. А назву свою вона отримала за способом живлення, бо дуже вже полює мух ловити. Як ви гадаєте, хто це? (*Мухоловка*).

г) Розгляд малюнка мухоловки й складання кінцівки тексту.

(*Діти читають картки з текстами*).

Мухоловка

Чому цю пташку назвали мухоловкою?

Вона живиться мухами. І не просто скльовує їх на землі, а ловить.

— Чи подобається вам це висловлювання? (*Відсутній висновок*).

— Що потрібно зробити, щоб текст був закінченим? (*Додати речення, які б пов'язували частини тексту*).

— Якими словами чи реченнями можна поєднати частини цього висловлювання? (*Я думаю, назвали її так тому, що ... Я вважаю, таку назву вона отримала через те, що ... А назвали її так не випадково... Назва пташки говорить сама за себе*).

— Діти, такі речення чи слова є своєрідними «місточками», які поєднують одну частину тексту з іншою. Вони роблять висловлювання переконливішими і яскравішими.

— Як можна сформулювати кінцівку міркування? (*Ось чому так названа пташка. Ось звідси і назва пташки — мухоловка. Мені дуже цікава назва — мухоловка! А вам?*).

д) Робота у творчих групах. Коригування тексту й аналіз дитячих робіт.

— Я пропоную вам побути в ролі редакторів. Обговоріть у своїх групах і відкоригуйте текст, щоб у ньому були всі необхідні складові.

(*Діти працюють у творчих групах. Після завершення роботи зачитують висловлення*).

Мухоловка

Чому цю пташку назвали мухоловкою?

Я думаю, назвали її так тому, що вона живиться мухами. І не просто скльовує їх на землі, а ловить. Тому і назвали цю пташку мухоловкою.

В. Робота за зразком.

Наступне завдання таке. Перед вами дві частини роздуму: пояснення і висновок. Потрібно з'єднати ці дві частини між собою. Хлопчики будують міркування за схемою: пояснення — висновок, а дівчатка — навпаки: висновок — пояснення.

Йтиметься про тварину, яка є другом людини. Це

дуже добра істота, її часто згадують у колискових. А в стародавньому Єгипті цю тварину вважали священною, її бальзамували так само, як і мертвого фараона, та ховали в усипальниці фараонів. Хто це?

— Так, це кішка.

— Хто пригадає біблійну легенду, яка пояснює, чому люди так шанують котів?

VI. Розповідь легенди дітьми.

Коли Ной зібрав у ковчег по парі тварин, то злий дух, бажаючи зробити йому зло, таємно впустив мишу, сподіваючись, що вона прогризе діру, і ковчег потоне. Але кішка, побачивши мишу, відразу ж схопила її, порушивши плани диявола. З того часу коти завжди ворогують з мишами.

— Ваше завдання: поєднати частини тексту, пояснивши, чому коти часто «умиваються»?

Цікаво спостерігати за котиками. Тільки прокинулись, потягнулися — і ну мити себе від мордочки до лапок. Зібралися гуляти — вилізуються, повернулись додому — знову вмиваються, поїли — і знову миються.

Котики постійно слизують із себе не стільки бруд, крихти їжі, скільки власний запах. Для них це дуже важливо: коти — і свійські, і дикі — мисливці. Всі родичі котів — рисі, барси, леопарди — полюють із засідки, підстерігаючи здобич, а не переслідують її. А запах заважає мисливцю. Почув запах здобич — кіт залишиться голодним.

Частини тексту можна поєднати за допомогою таких речень:

Дівчатка: 1. Може здатися, що наші котики великі чистюлі. Але справа зовсім в іншому. 2. Чому це вони так часто миються? Виявляється, що ...

Хлопчики: ... тому доводиться нашим котикам часто вмиватися.

— А тепер спробуйте самостійно побудувати текст-роздум, пояснивши одну із назв рослин чи пташок.

VII. Робота у творчих парах.

(Виставляються по черзі малюнки: грибів: лисичок та боровика, малини, кульбаби, незабудки, чаплі, півня).

а) Розгляд зображень і створення припущень щодо походження назви.

Лисички

— Подивіться уважно на ці гриби. Якого вони кольору? (Руді, оранжеві, золотисті).

— Яка тварина має такий самий колір хутра? (Лисичка).

— Як ви гадаєте, чи пов'язана назва цього гриба з хитрою рудою красунею? (Відповіді дітей).

Боровик

— Діти, як називається цей гриб? (Боровик).

— Де він росте? (У лісі).

— Доберіть слова-синоніми до слова ліс. (Бір, сосняк — сосновий ліс, діброва — дубовий ліс, байрак — у яру ліс; гай, перелісок — невеликий ліс; пуща — непрохідний ліс).

— Яка з цих назв схожа за своїм звучанням до назви боровик! (Бір).

— Подумайте, як можна пов'язати між собою ці два слова.

Малина

— Де росте ця ягідка? Яка вона за розміром? (Маленька).

— Доберіть слова-ознаки до слова малина. (Духмяна, запашна, солодка, соковита, смачна, червона).

— Як ви думаєте, чому ж вона отримала таку назву? (Бо маленька).

Кульбаба

— Вслухайтесь в назву цієї квіточки: куль...баба. Які два слова чуються в її назві? (Куля, кулька і баба, тобто бабуся).

— Я не буду більше вам тут допомагати, бо хочу, щоб спрацювали ваші фантазія та мислення, ваше вміння поєднати ці два слова в одне — назву цієї весняної квіточки, яка схожа на що? (На маленьке сонечко).

Чапля

— Де живе цей птах? (Біля водоймищ, боліт).

— Чи легко ходити йому багнукою? Які звуки при цьому чуються? (Відповіді дітей).

Півень

— Усі знають півня як героя багатьох казок та байок, прислів'їв і загадок.

Славиться півень своєю поважністю ходи та бійками, які влаштовує. Недаремно говорять: *забіяка-півень, ходити півнем, виглядати півнем*.

Але головне, чим славиться півень, — своїм співом. Півень — своєрідний годинник. З півнями (на світанку) люди прокидалися і з півнями лягали спати (із заходом сонця).

А як поєднати ці два слова — спів та півень — ви подумайте самостійно.

VIII. Написання власних висловлювань-міркувань дітьми. (За потреби вчитель допомагає).

IX. Читання й обговорення дитячих творів.

Лисички

Лисички — це гриби, їх назва говорить сама за себе. Цей гриб весь рудий, такий, як лисиця. Руда лисиця — рудий гриб.

Любомир Ясинський

Боровик

Ви знаєте, чому назвали гриб боровик — боровиком? А чому? Тому, що цей гриб росте в бору. А бір — це сосновий ліс. Де ви, грибники?

Таїсія Єрмоленко

Малина

Майже всі мають на своїх дачах цей кущ, який дарує нам цю ягідку. Вона маленька, рожева і ховається під зеленими листочками. Ви, мабуть, здога-

далися, це — малина. На кущі її завжди рясно. А назва пішла від слова малинова ягода — малинка. А, може, тому, що маленька? А як думаєте ви?

Фарід Алієв

Чому кульбабку кульбабкою назвали?

Навесні з густої травички виглянули маленькі жовтенькі сонечка. Ви, звичайно, здогадались, що це — кульбабки. А ви ніколи не задумувались, чому цю квіточку так назвали? Я вам зараз розповім.

Ця квітка зазнає дивних перетворень. Жовтеньке сонечко перетворюється на маленьку білу кульку, яка нагадує бабусю із сивою голівкою. Перша частина назви цієї квітки — «куль» взята від слова кулька, а друга частинка — «бабка» походить від слова бабуся. Ось і вийшло — кульбабка. Яку цікаву назву отримала ця квітка!

Вікторія Гаврилюк

Чапля

Ви ніколи не задумувались, чому чаплю чаплею назвали? А я знаю! Ця пташка, коли ходить по воді, то чалапає. Важко йти болотом, лапи в'язнуть у багнуці. Чути звуки: «Чап-чап-чалап». Тому й назва така.

Максим Савченко

Завершальним етапом роботи на уроці є рефлексія — самооцінка. Рефлексія — від лат. *reflexio* — відображення, осмислення людиною власних дій; самоаналіз, роздуми людини над власним душевним станом. Під час рефлексії уроку варто використати прийом незакінченої фрази. Діти по черзі висловлюються одним реченням, обираючи його початок із запропонованих фраз, що записані на дошці.

Урок для мене був ... (коротким / довгим; цікавим / нудним)

На уроці я працював (працювала) ... (активно/пасивно)

Своєю роботою на уроці я ... (задоволений / незадоволений)

За урок я ... (стомився / не стомився)

Мій настрій ... (став кращим / став гіршим)

Я зрозумів (зрозуміла), що ...

Я відчув (відчула), що ...

Мене здивувало, що ...

Я спробую ...

Мені захотілося ...

Література

1. Львов М. Р. Речь младших школьников и пути ее развития : пособие для учителей. Москва : «Просвещение», 1975. 176 с.

2. Хорошковська О. Н., Охота Г. І. Літературне читання : підруч. для 3 кл. загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням рос. мовою. Київ : «Освіта», 2013. 160 с.